

Márkus Béla

A FUCCSBA MENT PUCCS

– Cseres Tibor: *Foksányi szoros*¹ –

Történelmi regény? Történelmi dokumentumregény? Regénnyé formált önéletrajz? Emlékirat? Példázat? A fogadtatástörténet e műfaji formák kereteiben vizsgálta a *Foksányi szorost*². Hasonlóképpen, mint a Kossuth-apokrifet vagy fiktív memoárt (vagyis az *Én, Kossuth Lajos* című regényt), amellyel nemcsak tárgyát és némely eseménysorát tekintve rokonítható, hanem egyes szám első személyű beszédmódját illetően is. Ami viszont merőben különbözik: az elbeszélői alaphelyzet tisztázatlansága, mind a megszólalás idejét, kezdetét és végét, mind a rá való késztetést, indokát nézve. Az agg Kossuth számadást készít, tárgyilagosságra törekedve, elfogultságait leküzdve próbálja összegezni pályája tanulságait, kevésbé magának, jobbadán az utókornak szánva – még ha némi öniróniával kérdésként teszi is fel: „Neveltetésem, tapintatom, diszkrécióm, gyávaságom tiltakozik – szétporlasztani saját szobromat, aki már ülök az utódok, az utókor tisztelő képzeletének talapzatán?” Domahidy Ákos, a *Foksányi szoros* én-elbeszélője viszont csak annak érzi szükségét, hogy mintegy illendőségből bemutatkozzék – „1872-től az Osztrák–Magyar Monarchia alkonzulja Belgrádban, 24 éves korom óta” –, ám hogy kik előtt, kiknek, arra már nem tér ki. Amit magáról elmond itt és más helyeken, az vajmi kevés egy önéletrajzhoz, hiszen a családi háttér rajza éppúgy hiányzik, mint neveltetésének, iskoláztatásának részletezése. Ráadásul az sem állítható, hogy túltengene benne a pályaképe felvázolására buzdító öntudat. Ami egy emlékirat esetében még nélkülözhetetlenebb lehet, más, olyan formának tetsző „kellékkal” együtt, mint a címzett, lett légyen ez – Láng Gusztáv okfejtése szerint – általános értelemben az utókor, vagy egy meghatározott, ám esetleg meg nem nevezett ismerős társadalmi

1 Részlet egy készülő Cseres Tibor-monográfiából.

2 A kötet a következő kiadásokban olvasható: 1. *Foksányi szoros*. Budapest, 1985, Magvető Kiadó; 2. Cseres Tibor munkái. *Foksányi szoros – Rokonkereső – Ezüstpajca*. Budapest, 1990, Szépirodalmi Kiadó; 3. *Foksányi szoros*. Csíkszereda, 2015, Hargita Kiadóhivatal, Székely Könyvtár sorozat 34.

csoport – a családtól a nemzetig –, amely előtt a „múltbeli események s a bennük résztvevő emlékező tettei tisztázásra vagy részletezésre szorulnak”. Egy szóval: értékelésre, ami itt lehetetlenné válik a lezárulatlan múlt, a „vég-ismeret” nélkül, a folyamatosan történő események miatt. Az emlékirat jellegzetes elemének, az önjellemzésnek csekély szerep jut a „cselekmény belülség” okán, szemben az „eseményeken túl-lét” emlékező-émlékiró szabadságával (LÁNG, 2006, 126). Ezzel a szabadsággal, az idő visszapörgetésének lehetőségével érdemben, azaz a története alakítását meghatározóan igazából egy alkalommal él: amikor az 1877. január végén nem a neki titkos üzenetet küldő mentorával, Kállay Béni volt belgrádi főkonzullal, országgyűlési képviselővel történt találkozását beszéli el, hanem a két évvel korábbi megismerkedését Teodórával, a szerb hadsereg vezérkari alezredese, Szvetozár nejével. És mindjárt a szeretkezésüket, ahogy „első mozgásviharunk örvénye mélyén testébe szorultam”, méghozzá szerfölött különös, morbidan vadromantikus körülmények között: az alezredes temetése éjszakáján, a drapériás asztalon karos tartókban sercegő gyertyák fényében. Az özvegy friss, minden tekintetben, mielőtt násztársát hajnalban gyászoló férfiak „toréneke” kísérné az utcán.

Domahidy emlékezésének célja, másképpen fogalmazva, a teleológiai elbeszélői szint tekintetében lényeges ez a regénynyitány, az erotikának a politika elé helyezése. Mintha az államok közötti politikai ügyek intézésénél, a diplomácia feladatok teljesítésénél többre tartaná a nemi örömeik szerzését, vonzását, csáberejét, szexuális teljesítményét. Ezt a benyomást megjegyzéseivel még erősíti is, mentegetőzés helyett inkább büszkélkedve, hogy Teodórán kívül „nem volt, de nem is lehetett más gondolatom, az ő testét láttam nappal is, ha pillanatokra lehunytam szemem”, s ha a hivatali kötelezettsége valamilyen okból féltékenyvé tette az asszonyt, akkor e furcsa hűtlenséget „tettleg kellett elfeledtetnem vele következő együttlétünkör”. Érzéki szenvedélyére s ugyanakkor eszmei közömbösségére ő maga tarthatja jellemzőnek, hogy amikor az özvegygel töltött első éjszaka után tizenhét hónappal felkeresi Kállayt, a képviselőnek a balkáni viszály állapotáról szóló magyarázatai közben ő hallgatott, várt, mert „gondolataim még nem akartak távozni Teodóra szférájából”. Mielőtt azonban az élvhajász képében tüntetné fel magát, a képviselő fejtegetéseihez fűzött egyetlen megjegyzésével elárulja, mi az, ami ekkor s majd későbbi ténykedései során is

mindvégig meggátolja abban, hogy az államügyek képviselőjeként határozottabb, célratörőbb legyen. „Nem egészen világos számomra a velem való szándék” – veti közbe, ekkor még nem lévén tisztában azzal, hogy megbízója, aztán az őt megbízó külügyminiszter, végső soron a kormány szándékai sem világosak, egyértelműek. Világos utasításokat vár, amire a képviselő azt feleli, hogy a minisztertől, gróf Andrássy Gyulától meg fogja kapni, ám ezek – és itt fogalmazódik meg a diplomata és diplomácia taktikájával összefüggésben a kormány cselekvőképességére, mozgásterére vonatkozóan a regény alapvető gondolata – „csak félig fejezik ki az ő óhajtásait”, és Kállay helyzetmegítéléséhez képest is ellenkeznek azzal, „amire úgylis rákényszerülünk”. Hogy mi az óhajtás, kormányzati cél-e, államérdek-e, és mi az, aminek – nyilván a végrehajtása – kényszerként jelenik meg, ez nem tisztázódik a feladata kijelölésével sem: a pár hónap múlva meginduló orosz–török háború kezdetére szervezze meg Sztambulban és a Balkánon a magyar légiót az oroszok ellen. Ám nem azért, hogy hadba is induljanak, hanem hogy kifejezzék az egyébként „nagyon okosan, semlegesnek” maradni akaró magyarok rokonszenvét a törökök iránt. Neki pedig le kell mondania a követségi posztjáról, a légiót magánemberként kell szerveznie, pénzhez csak rejtékúton juthat, meg a törököktől.

Ennyi is elég lenne, hogy Domahidy ne érezze küldetésnek megbízása teljesítését, s hogy ne valamiféle nemzeti hitvallás, szabadságeszme alapján toborozza katonáit. A célját sem ismerő feladat abszurditását húzza alá Andrássy is, mondanivalója veleje a törökökkel történt megalkudásának beismerése volt, a Monarchia elsőbbségi jogának elismertetése Boszniára és Hercegovinára a magyarok semlegességének fejében, miközben állítja, „minekünk nem kell” Balkánnak ez a nyugati fele. Nem kell, mert – metaforája hosszú évtizedekig érvényes, el egészen Trianonig – „Magyarország olyan, mint egy nemzetiségekkel túlsúfolt hajó, minden új mázsa súly, melyet e hajóba raknak, legyen az mázsa arany vagy mázsányi piszok, okvetlen elsüllyesztené”. Az alkonzul közbeszólására, miszerint a légiót tehát „a kormány ellenére” szervezi majd, a gróf úgy kiált fel, mintha egy majdani magyar abszurd vagy groteszk hőse lenne: „Nem! ...a magyar kormány helyett és a magyar nép nevében!” Az alkonzul személyét, valós vagy fiktív voltát illetően a regény kritikusai ezért is eshettek találgatásokba. Érdekelte őket, Domahidy valóban részt vett-e az osztrák–magyar külpolitika

titkos akciójában, vagy költött személy (Bodnár 1985, 103). Akár fiktív, akár nem, „történelmünkben jelentéktelen figura”, hangzik el a csak egy valóságos alak esetében értelmezhető ítélet (Pásztor 1985, 104.). A regény cselekménye történelmi hitelességének dolgában több érdekes adalékkal szolgáló művelődéstörténész, Borsi-Kálmán Béla feltételezte, hogy Domahidy alakját az ifjú Kállay Béni, az 1868 és 1875 közötti belgrádi osztrák–magyar képviselő konzulja és talán Lakos Lajos hajdanvolt sztambuli emigráns figuráiból gyúrta a szerző. De mintául adódtak, szerinte, az 1849-ben levert szabadságharc után bujdosásra kényszerült más „magyar hazafiak” is, vagy akár Klapka György (Borsi-Kálmán 1986, 99). A török–oros háborút és főként a lezárását követő béketárgyalásokat a nemzeti finitizmus, a magyarság csapdahelyzete szempontjából – képzavarral élve – mélyenszántó emelkedettséggel, távlatosan elemző Alexa Károly úgy vélte, a főhős megtalálásához egy újságcikk egyetlen mondata adhatta az ötletet. A cikket a regény témájához fő forrásként használt Dr. Szádeczky Kardos Lajos *A székely puccs* című, 1920-as kötete idézi, eszerint egy olyan „ügyes ember” lehetett a minta, aki Szerbia ügynökének vallotta magát, és akit a „puccs”, azaz a Foksányi szoroson átkelő orosz csapatok ellen szervezett meghiúsult fegyveres felkelés egyik kiötlője, Ugron Gábor „kutatott fel valahol” (Alexa 1985, 153–154). Maga Cseres Tibor a főhős kilétét firtató kérdésre az első interjúban még nem válaszolt egyértelműen, majd később meglepő módon nyilatkozott: regényében „három történelmi figura szerepel” és „egy kitalált hős, aki én vagyok. Én mondom el egyes szám első személyben a történetet, néhány szokásomat is ráruháztam” (Eszéki 1986, 646).

Hogy a három történelmi személy esetében kikre gondolt, nehéz lenne kitalálni, hiszen a légió szervezése idejéből Kállay Bénire, aki főkonzuli tisztségét követően pénzügyminiszter, illetve az okkupált Bosznia-Hercegovina kormányzója is volt, éppúgy lehet gondolni, mint gróf Andrassy Gyulára, a kiegyezés utáni első miniszterelnökre, az 1871-től a külügyi tárcát vezetőre, de az emigráció egyik vezérére, a szintügy légiókat szervező Klapka György tábornokra is. A „puccs” körüli események szereplői szintén neves, sőt, legendás alakok: Ugron Gábor újságíró, szerkesztő, parlamenti képviselő, Itáliában Garibaldi légiójának harcosa, itthon a Függetlenségi Párt egyik alapítója, párbajvességet többszörösen elítélt, kihívója Kossuth Ferencnek is. Bartha

Miklós jogász, politikus, országgyűlési képviselő, Kolozsvár évtizedeken át leghíresebb napilapja, az *Ellenzék* alapító felelős, majd főszerkesztője, a *Kazár földön* című útinapló írója éppúgy említhető, mint Orbán Balázs író, néprajzi gyűjtő, a magyar művelődéstörténet klasszikus darabja, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból* szerzője. Ő, aki Ugronnal (és Domahidyvel, természetesen) Moldvában, Klézsén felkeresi Petrás Ince János ferences papot, tanácsát kérve és együttműködésre bízva az oroszok elleni akció dolgában. Az atyáról, aki mint „minorita rendi áldozár, hitküldér” mutatkozik be, akkorra már tudják, hogy a *Magyar Nyelvőr*-ben éveken át közölt Rokonföldi álnéven népköltészeti és népnyelvi gyűjtéséből, s hogy a csángók nyelvének, katolikus vallásának megőrzéséért küzd. (Petrás Ince János teljes életművének megismertetése a magyar néprajztudomány nagy alakjának, Domokos Pál Péternek köszönhető – „...*édes Hazámnak akartam szolgálni*” című kötetében (1979) jelentette meg elődje addig ismeretlen iratait, leveleit, tudományos közleményeit.) Hogy a felsorolt szereplők közül végül is ki a legnevezetesebb történelmi figura, nem feltétlenül eldöntendő kérdés. Mint ahogy az sem, hogy ha tényleg maga az író bújt is a főhőse bőrébe, nem játszott-e akkor is névadással. Mert a Domahidy név az írói berkekben felidézhet két emigráns alkotót is: egy pályázat nagydíjával kitüntetett regény, a *Vénasszonyok nyara* íróját, Andrást, aki ráadásul a második világháborúban, 1943 és 1945 között éppúgy katonai szolgálatot teljesített, mint Cseres. András öccse, Miklós regényíróként talán azzal a művével aratta a legnagyobb sikert, amelyik a tárgyánál fogva a legközelebb állhat az *Én, Kossuth Lajos, a Vízaknai csaták, az Őseink kertje, Erdély* és hát a foksányi história szerzőjéhez: barokkosan hosszú kissé a sikerkönyv címe: *Az osztrák vádlott. Regény egy tárgyalásról, amelyen nem derült ki, hogy a vádlottat Pöltenberg Ernőnek vagy Ernest Pölt Ritter von Pöltenbergnek hívják.* A névadás játékához tartozhat, hogy túl a két kortárs íróon, a történelmi múltba, egészen a középkorig visszanyúlóan egy família, az alispánokat, katona főtiszteket, 1848–49-ben a Vilmos huszárok századosát, országgyűlési képviselőket, főispánokat és főszolgabírókat adó törzsökös Szatmár megyei család viselte a Domahidy nevet.

A főhős személyénél nem is annyira a valós vagy kitalált volta miatt időznek el a regényelemzések, hanem inkább a karaktere, habitusa, a bemutatkozásakor szemléltetett „kettőssége” miatt. A leggyakrabban

az vetődik fel, hogy a „testi szerelemben égő” ifjú nézőpontjához hogyan illeszkedik az „ambiciózus közéleti férfi”, melyik a domináns, mert – Simon Zoltán fejtegeti – a magánélet és a közszereplés ütközése alapja lehetne a mű „architektonikus formájának, azaz egy katarzisban feloldódó vagy groteszkbe forduló tragédiának” (Simon 1986, 29). A kritikus a tragikum hiányát Domahidy személyiségjegyeivel magyarázza, azzal, hogy nem tragikus alkat, hogy belső világától „idegen a mély átélés, a kétség és a kétely”, meg hogy „szerepeiben nem a belső késztetés, hanem a külső indíttatás a döntő”. Fel sem merül, hogy a helyzettel, a kormány nem vállalta titkos szervezkedéssel, mi módon is azonosulhatna, hogyan élhetne át egy olyan szerepet, amely hivatása, diplomata foglalkozása ideiglenes feladásával jár, és cserébe legfeljebb a státuszába való visszavételt ajánlja, semmi mást. Hogy is sűrűsödhetnének benne belső késztetéssé olyan eszmék, elszánások, harci szenvedélyek hogyan lelkesíthetnék, miközben csalódás csalódás hátán. Az egykori 48-as alezredes, Csutak Kálmán igyekezete ellenére az önálló magyar légió felállítása sikertelen, a lengyel légióhoz csatlakozhattak az addig jelentkezettek, miközben a harcba indulásuk előtt a parancsnokuk (Zimmermann Arthur) dezertált, őket balsorsukra hagyta, az egység pénzét azonban magával vitte. A török nagyvezír (Abdul Kerim) pedig „az egész háború ügye iránt is közönyössé vált”. Domahidy egyetlen ütközetben, a szisztovóiiban vett részt, ahol a háromszázötvenvalahány tagú légióból magyarok összesen tízen ha maradtak. Amikor fél esztendő múltán Kállay Béninek Buda-Pesten beszámol törökországi kalandozásairól és mind a magyar, mind a lengyel légiók sikertelenségéről s „eleve céltalanságáról”, a képviselő félbeszakítja, mondván, nem tudhatja, „vajon nem azzal érték-e céljukat ezek a vállalkozások, hogy kudarcot vallottak”.

Az európai nagypolitikai játszmák bizonytalan lefolyására s kiszámíthatatlan végeredményére történt célzás után az elbeszélő főhős hiába kéri vissza magát a diplomáciai testületbe, újabb megbízatás vár rá. Újabb titkos szervezkedés a függetlenségi, a 48-as párt vezetőinek, az elnököknek, Simonyi Ernőnek és Ugron Gábornak az irányításával. A részleteket Bécsben tárgyalják meg Klapka tábornok, Midhát pasa, volt nagyvezír és egy-egy lengyel gróf, valamint angol lord társaságában. A haditerv: egy székely szabadcsapat Moldvában a Duna és Szeret folyók között lévő foksányi földszoros Adjud (magyarul Egyedhalma)

települése mellett a Szeret vasúti hídjának felrobbantásával elvágja a Dunán már átkelt és Plevnánál a törökökkel erős harcban álló oroszok és románok egyetlen utánpótlási vonalát. A célt, mint korábban, már nem latolgatja, hanem azonosul vele. Szerb titkos diplomatának öltözve, maszkírozva Bécsben sikerrel tárgyal a Monarchia ármádiáját már kiszolgált Wenzel-puskák megvételéről és szállításáról. Az önkénteseket megbecsülve, velük azonosulva indulatosan száll szembe Almásy Jenő gróffal, a szabadcsapat megbízott főparancsnokával, akit csak a tisztjei érdekelnének, mondván, mit is kezdene négy-ötezer bocskorossal. A „székelyek nem bocskorosok, s különben is csupa katonaviselt emberrel lesz dolga, csupa önérzetes emberrel” – figyelmezteti. S aztán szervező útjuk során Klézсэн ámulva hallgatja Petrás Incének a magyar történelem kronológiájába foglalt eszme-futtatását a csángóság múltjáról, és akár csak Orbán Balázs és Ugron, ő is „érelődve saját gondolataiban”, a csángók jelenének megannyi gondján-baján töpreng. A páter panaszain, a magyar nyelv visszaszorításán, hanyatlásán, a ferences misszionáriusok „nyelvnemtudásán”, népük nevelésére szolgáló intézetek, iskolák hiányán, a Magyarországról küldött könyvek Bukarestbe vitetéséről, hogy a cenzúra határozzon gyakran soha vissza nem adásukról. A „nyugodt fájdalommal” előszámláltak között ejtett szót a maga s a moldvai fejedelemséghez tartozó faluja anyagi helyzetéről: „Mi a kormánytól itt egy baniig sem számolhatunk, a nép pedig, a mi csángó magyarságunk az úri munka és robot által annyira el van szegényedve, hogy ritka család, melynek újig jusson sovány maléja. A kényelmesebb életről a népnek itt fogalma sincs, nem is lehet. Mi pedig csupán a nyomorult néptől kapunk egy kis silány fizetést. Azon felül a szentegyházhoz tartozó szőlőt és földet műveltetjük, és így szerezzük be a mindennapiakat. Isten kegyelméből és népünk segedelméből élünk. S anyagi szüksége e népnek megszámlálhatatlan”. A fájdalom és a keserűség hangjai szólalnak meg akkor is, amikor a magamagának feltett kérdésre – „Hogyan lehetne megállítani az eloláhosodást?” – felel: „Egyetlen s célszerű gondoskodás egyedül a nemes magyar nemzet egysége által lesz várható”.

Mint fogalmaz, nem éppen gyermekded férfivalóját fölkaavarta a tájszólás magyar szavai alatt Teodóra hangja színe-zengését idéző vendéglátója, Demse Gáspár menyé, Czikó Anna, akinek a belgrádi özvegyvel való „veszedelmes, végzetes hasonlatossága” addig a freudi

ihletésűnek tetsző szerelem- és halálfilozófiai eszméig juttatja majd el, hogy „a legnagyobb érzésnek is lehet inkarnációja”. Patetikussá lesz, szíve közepét említi, „vizonzott szemünk találkozását”, mely telis-tele volt sok ígérettel – ez az érzelmi-érzéki föllobbanás is hevíti, hogy együttérzéssel forduljon a csángó magyarok felé, osztozzon nyomorúságukban. Szociálpszichológiai kifejezéssel: elkötelezett lett, mert átélte a helyzetüket, és így a szerepével kapcsolatban sincsenek konfliktusai, nem kételkedik küldetésük értelmében. A feladat elvégzésének jelentőségét azonban mind kevésbé az orosz és román hadi utánpótlás-vonalak megszakításában látja – elszánása, belső készítése másra irányul már. Illetve irányult volna, ha meg nem hiúsul ennek a – törökországiak után – harmadik tervének, tervüknek a teljesítése is. „A székelyek hazafiságára apellálva szólítottuk fegyverbe a kipróbált ezreket. Csupa olyan hadviselt férfit, akinek mellében ott dobog a szabadságvágy, ami eddig – legalábbis ennek a nemzedéknek az életében – nem nyilatkozhatott meg férfibátorság, honfitett formájában. S ki tudja, mikor lesz, s lesz-e még az ő életökben alkalom a maguk kipróbálására” – foglalja össze, mi vezérelte szándékukat, s miért volt nehéz belátniuk Petrás Ince igazát: a székely puccs sikere a csángó magyarok pusztulásának lehetősége. A regény emlékezetes jelenete, minden teatralitás nélkül Ugron Gábor és a klézsei plébános drámai dialógusa, azzal a konfliktussal a középpontban, hogy miután tízezernyi csángó férfi harcol a román hadseregben, a székelyek velük kerülnének szembe, testvérháború dúlna. A páter mélyet sóhajtvá figyelmeztet, hogy a székely támadások sikere esetén vagy akár sikertelenségekor micsoda veszély fenyegetné a csángó magyar népet: aki megmaradna, „azt a közénk tolult, velünk szomszédos románság irtani ki, papjai, daszkáljai, földesurai biztatására”. Mert elfogadtatták, elhitették vele – magyaráz tovább a pap –, hogy az orosz oldalán a török ellen a függetlenségéért harcol és szenved. „Ha jövődő reményeiknek mi útjokba állnánk, minden ódiium reánk hárulna, s mi azt nem élnénk túl” – Ugron meggyőzéséhez még ez is kevés, csak a végső érv hat, a szókimondása, ami miatt Domahidy Orbán Balázssal együtt becsülte és bámulta is. A szócsata végén az merül fel, mi által háríthatnák el a veszedelmet a csángóság fölül, amire az egyenes válasz: „Ha nem jönnek át sem ezeren, sem százan a Szeret hídjához”. S jön a tragikus csattanó: „– S ha mégis átjövünk, mi lehetne a mód? – Csakis az, ha

csángó magyar népünk nyilvánosan szembeszállna székely véreink ellen. – Lehetséges lenne ez? – Szükséges – bár erőst fájdalmas”.

Az elbeszélő korábban kudarcnak tartotta a lengyel légióbeli szereplését, a Petrás Incével történt találkozására viszont úgy tekint vissza, mint a „Klézsén merített realitásokkal” való szembesülésre. Mint élete alakulását meghatározó, jellemformáló élményére. Maga sem gondolta volna, hogy a páter mondatainak „sziklakemény emléke” fogja kísérni, hogy ez „úgy nehezült szívemre, bár folyvást szabadulni igyekeztem minden erkölcsi sziklától, mintha mostanában semmiképp sem menekülhetnék tőle”. Nem menekülhet: eszébe jut a „tűzkeresztisége”, a szisztovói vérfürdő, megfutamodásuk, ezért is mereng: „Vajon nem lenne szükségem nekem is egy győzelmes előretörésre, s életemnek olyan fegyveres emlékére, amelyben magamat tántoríthatatlannak tudtam, s akár vérem hullásáról is beszámolhatok, ha másnak, utódaimnak nem is, legalább maradék önbecsülésemnek”. Ez a tettek iránt való sóvárgás merőben más embernek sejteti, mint amilyennek törökországi légiós próbálkozásai során mutatkozott, amikor – ahogy Alexa Károly minősítette – inkább karakternek, semmint individuumnak látszott. Olyan jellegzetesen közvetítő típusnak, „eszközembernek”, akinek a tetteit mind a cselekmény menetében, mondhatni harci szerepében, mind pedig epikai szerepében, történetmondóként, vallo mástevőként, meseszervezőként jobbára „külső erők s politikai tényezők kényszerítik ki” (Alexa 1985, 154). Eszközember, nyomatékositja Pásztor Bertalan is, a rábízott feladatok megoldásában, illetve végrehajtásában látva a diplomata személyisége fő jellemzőjét. Amire viszont szintén, mint jellegzetes vonására mutat rá, a titoktartó és alkalmazkodó volta, az már az elbeszélői szerep betöltésével függ össze. Az eseményeket tárgyilagosan előadó krónikást, az atmoszférateremtésben és az ellentétes hangulatok, életmozzanatok ütköztetésében remeklőt (Pásztor 1985, 105). A titkosság elve eleve a kalandokkal kapcsolja össze a diplomata Domahidy éveit, ennek következtében magánélete kalandjai ecsetelhetőek a történelmi eseményekkel együtt vagy tőlük függetlenül is (Bodnár 1985, 103). Egyik oldalon a kalandos, fordulatos történetek, a másikon a nagyobb történelmi távlat, az orosz–török háború végével kialakított új európai, főleg balkáni „konstellációk” (Olasz 1985, 82). Úgy fest, mintha ezek az egymás mellé sorakoztatott

kritikák válaszolni akarnának a következő címére: *Meghalt-e a romantika?* – s Láng Gusztáv kérdésére nemmel felelnének (Láng 2006, 125).

Az úgynevezett „romantizáló elemek” hordozója az az anekdotikus beszédmód, amely a különös kalandok, egyedi epizódok elmesélésével egyszerűsítve juttat közelebb a történelem bonyolultabb jelenségeinek, eseményeinek a megértéséhez. Az eszméket, az egymással harcra állítottakat éppúgy, mint az elfogadásra, követésre érdemesítetteket nem a különböző tudatok dialogikus érintkezésében jeleníti meg, a vitának mind a külső formája, a különböző nézőpontok szembeállítás, főleg pedig mind a bensőleg dialogizált bármely módja, a diatribé vagy a soliloquium, hiányzik. Domahidy – ritka kivételektől eltekintve – nem folytat beszélgetést önmagával. Nincsenek lelki tusái, kiiktatja karakteréből a bonyodalmakat, de a másokét sem a pszichológiai összetettségük jellemzi. Elbeszélőként a belső lelki valóság rajza helyett a külső környezet, tárgyi valóság leírására törekszik. Az extrém esetek közül Szvetozáré a legkirívóbb, még azelőtt, hogy özvegye a gyászéjszakát Domahidyvel a nászéjszakájává avatta volna. Az alezredest, akit az elbeszélő „mellesleg” hencegő fráternek tartott, ki „hatalmas membruma, konya állapotában is tetemes férfitagja” által is igyekezett magára vonni a figyelmet, csupasz fürdőzése után két nappal karóba húzatva találta, s akik bosszúból végeztek vele, a basibozukok, a saskeselyűk táplálékául hagyták volna, ha Domahidy gyerekkori barátságát hazudva, el nem kéri, busás fizetség, sok-sok piaszter ellenében, a holttestet. A lovagiasság, a tisztességadás gesztusaival legyőzte ellenszenvét. A háborús szörnyűségek érzékletessé tételére használja például a karóba húzás technikájának ismertetését vagy a segítségnyújtás morbid módját, miszerint az oroszok az alapján osztják szét a cernagórácoknak szánt segélyt, hogy ki hány levágott török fület tud beszolgáltatni. A vastagra font erotikus szálak szövése sem marad el: az elbeszélő múltból idézi fel, hogy a pesti egyetemen a török nyelv tanára, Vámbéry Ármin maga részletezte, ifjan, madzsar efendiként Perában a török városrészbe, Kabatasba, a hárem közvetlen közelébe költözve hogyan végezte el „tanulóéveinek nemi gyakorlatát” a fogfájós hölgyek istápolásával, a böjük banim tudtával, a dolab közvetítésével, amibe mindig belekiáltotta: bujurun. Hogy e török szavak mit jelentenek, s mit a többi, a feredzse, a fermánt, a szelámlík, a miralaj, a lokanda, a csodcsuk és így tovább – az elbeszélő, természetesen, nem

rejti véka alá, sőt, nagyon igyekszik a nyelvi kifejezések, fordulatok által is hitelessé tenni a környezetrajzot. Hasonlóképpen majd a székely és csángó vidéken járva, ahol megcsappan a kalandok száma, s eltérően a török útjai során szerzett élményeitől, elbeszélése menetébe már alig-alig iktat be közülük színező vagy feszültségkeltő elemekként. Konstantinápolyi tudósítását viszont csupa életképre építi, szembeállítva őket. Az egyik képen egy étteremben, ahol érintetlenül hagyja a levest, nyakon ragadják, és kipenderítik az utcára, a másikon a következő vendéglős fizetéskor még kezét is nyújt neki, s meghívja minden nap ebédre s vacsorára. A harmadik hangos kép: éles durranás, és egy török férfi elterül a kávézó teraszán, de senki se ered a gyilkos nyomába. „Allah így akarta”, s úgy, hogy a közbiztonsági szabályok értelmében a hullát három napig közszemlére ott kell hagyni, ahol a „balvégzet érte”. Ellenpont: „derús köszöntéssel engedtek utamra”. Aztán cirkalmas magyar káromkodás egy kovácsműhelyben a harisnyás székely mester szájából (a „szónoki műredek” idézetlen marad) – előtte görög temetés, a koporsóban a sasorrú ráncos anyókanak a ruhán át a szívét is megcsókolták. S még: gyönyörködés a város esti szépségeiben, de mert lámpa nélkül sétál, gyanús lesz, mire az éjjeli őr elkiáltja: irány „a konakba”, azaz a rendőrkapitányságra. Az esetleírások, helyszín- és eseményváltások mind „romantizáló” epikai eljárások, amelyek a székely szabadcsapat – Szádeczky-Kardoss kifejezésével – a „fuccsba ment puccs” szervezésének elbeszélésekor már háttérbe szorúlnak. Korábban szembeállítódott – Láng Gusztáv felhozta példák – a követségi szalon és a hullabűzös csatatér, a koszos kovácsműhely és a szultáni palota, s a tárgyi környezet szemléltetésében a bécsi tárgyalóasztal, ahol a Foksányi szorosbeli akcióról döntöttek Petrás Ince szegényes parókiájával, ahol az akció elleni döntő érvek elhangzottak. Az ellentétezés szerkezeti módszerének, feszültségteremtő poétikai erejének feladását talán az példázza legjobban, ahogy nem szembe, hanem párhuzamba állítja előbb a plébános parókiáját vendéglátója, Demse Gáspár otthonával: mindkettő a tisztos szegénység, a takarosság helye. S ugyanígy a román juhász, Aurél Trucan határ közeli útszéli háza is, ahol nyúlparrikás és száraz puliszka árulkodik vendéglátóik gondoskodásáról, s ahol a férj – a veszélyességi díjat, igaz, előre kérve – vállalkozik rá, hogy egy titkos ösvényen átvezeti őket a határon. A családi fészek mint az otthonosság helyszíne és jelképe tűnik fel,

ellentétben a légiós idők idegenségérzetét, ideiglenesség tudatát kifejező szálláshelyekkel, táborokkal, hotelekkel. Mindennek következtében Klézsén járva – a kritikusok érzékeny észrevétele ez – az elbeszélés hangneme is megváltozik, a „bensőséges líraiság” (Pásztor B.), a „lírai hév” (Láng G.) lesz a jellemzője. S ahogy az életképek a hétköznapi valóságra nyújtanak rálátást, az anekdoták pedig a gondokkal békítének ki, úgy az érzékletes nyelvi fordulatok, az archaikus szóhasználati formák és székely közbeszéd furfangjai is a közös lelkeség, szóértés és együttérzés világába emelik a Domahidy megörökítette történeteket. Az elemzők idézte szókapcsolatok, kifejezések mellé sok-sok hasonlóan szemléletes és szellemes volna csatolható. A „nem kushantotta le a kutyát”, a „csihadva gyertyát ragadott”, „a havasra küllebbezték a rakományt” környezetfestő formuláihoz a belső lelki jelenség külső képpel történő érzékeltetése, „a vágyakat senki sem kaszálta le”. Vagy a diplomáciai-politikai ténykedés festése: „tudhattam, hogy barátaim bokrának mögötte a Függetlenségi Párt áll”, nem utolsósorban az idegen nyelven megszólalni, tárgyalni próbálkozó magas rangú török katonai hivatalnok erőlködése: „az angol nyelv kigyöngyözött a pasa homlokán” (Pásztor 1985, 106). Az elbeszélő legkedveltebb, ismételten idézett elmejátéka, vagy ahogy Tamási Áron a saját elbeszéléseinek dialógusait jellemezte, fortélyos párbeszéde közte és Demse Gáspár között hangzik el. Első találkozásuk alkalmával, hozzájuk menet a székely parasztot a portája kerítésénél látja meg, amint baltával az oszlopot igazgatja, s kérdésére, „Mi jót mível, barátom?”, kurta a válasz: „Karót törpíték...”. Még a felkelés szervezése legelején hasonlóképpen oszlatják el az aggodalmukat: Bartha Miklós óvatos felvetésére, hogy „atyámfiái, mikor menni kell, leszünk-e elegen?”, az önkéntesek magabiztosan felelik: „mint túróban a nyű, instálom”.

S ez a dialógus egyfelől annak a lelkesültségnek a kifejeződése, amelyet egy, a harcra kész fiatalokat idéző szókép érzékeltet igazán: „a legényebbjének még az inge is dorombolt örömeiben”, másfelől viszont annak a csalódásnak az előérzete, ami a „történelem-fordítóknak” tervezett hídrobbantásos akció elmaradása miatt előbb magát a szervezőt is megérintette, s ami miatt majd felfakadt az „átoktövi sötét epesége”. Az érzelmi viszonyulások végleteivel a székely puccs történelmi súlya kerül mérlegre, a cselekvés és nem-cselekvés történetfilozófiai kérdése vetődik fel, a nemzeti szempontnak és távlatnak a

nemzetközivel való megfeleltetése, egyeztetése. S ezek tekintetében mindegy, hogy a fikció szerint Petrás Ince érvei előtt hajoltak-e meg Ugronék, s ezért lett fuccs a puccs, vagy azért, mert a szervezkedés, főként a fegyverszállítás menete árulás folytán már előbb lelepleződött, a román hatóságok éppúgy tudtak róla, mint az orosz külügyminiszter. A székely felkelést, de a légiók szervezését is utóbb erősen tragikomikus színezetűvé-jellegűvé az a nagyhatalmak megkérdése nélkül kötött San Stefanó-i béke (1878. március. 3.) teszi, amelyet az oroszok a román történelem nevezetes emlékhelyeinél, Plevnánál, Grivica erődjénél és a Sipka-szorosnál vívott, a törökök megadásával járó győzelmük után sebtében hoztak létre az előbb fegyverszünetet ajánló legyőzöttekkel, a Portával. A cári hatalom elismerte a Román Királyság független állammá válását, Bulgáriát mint fejedelemséget, hozzácsatolva Makedóniát, saját kormányával, a Porta pedig Montenegró önállóságát, valamint Szerbia teljes állami függetlenségét, déli határainak kitolásával. Pár hónapra rá, júniusban a német kancellár, Bismarck összehívta berlini kongresszus – résztvevők: Németország, Ausztria-Magyarország, Olaszország, Franciaország, Anglia, Oroszország, Törökország, Görögország, Románia, Szerbia, Montenegró és Perzsia – voltaképp megerősítette az orosz–török béke döntéseit, azzal a különbséggel, hogy Nagy-Bulgáriát három részre vágták. Romániának, Szerbiának, Montenegrónak viszont ugyanúgy független státust szavaztak meg, miután a szabad dunai hajózás érdekében minden Duna menti várat lerombolásra ítélték. Ausztria-Magyarországra az várt, amivel már a háború kezdetekor sem értett egyet gróf Andrassy külügyminiszter: Bosznia-Hercegovina okkupálása, megszállása. Minderről Domahidy egy krónikáiról tárgyilagosságával számol be, nem fakad ki, de nem is nyugtázza csendesesen, hogy mekkora esztelenség lett volna a Foksányi szoros elfoglalása, a székelyek vérenek hiábavaló ontatása, az ártatlan csángókéval együtt. Idézi viszont, nem szó szerint, Kossuth Lajost, miként vélekedett 1878 elején a plevnai katasztrófáról: az orosz, mint a románok és keleti szlávok „győzedelmes védnöke” foglalt állást a történelemben, s akármilyen lesz is a törökökkel való alkudozás – a fegyverszünet és a béke – eredménye, két dolog szerinte bizonyos. Az egyik, hogy sem a románok, sem a szlávok „nem nyernek meg mindent, ami után hevült fantáziájuk sóvárog, s ennek átka a népek érzelmeiben nem az oroszra, hanem más hatalmak avatkozására s legszenvedélye-

sebben Ausztria és Magyarországra fog hárulni”. Az elbeszélő diplomata még hozzáteszi: „az orosz pártfogásra támaszkodó románok, szerbek további aspirációi mifelénk is irányulnak: Bukarestben már egész nyíltan, az egyház tekintélyével emlékeztették a cárt Erdélyre!”

Végül is egészen Trianonig és még tovább, ekkor és így alakult ki – Alexa Károly tárgyalja történészhez méltó alaposággal – a magyar finitizmus képzete, az a szemlélet, amely a nemzet történelmét „elkerülhetetlen csapdák” sorozatának láttatja. Tisza Kálmán miniszterelnök véleménye a Bismarck emlegette „szláv napoleonizmustól” való szorongás, félelem megfogalmazása: „A veszély nem abban van, hogy egyes szláv törzsek az ő egyediségükben fejlődni tudnak, hanem abban, ha e törzsek a maguk érdekeik ellenére is egy tömbbé tömörülhetnének a muszka vasvessző alatt, elfojtva a Keleten köztük lévő nem-szláv népfajokat.” Cseres Tibor könyvének – jelenti ki a kritikus – ez a szorongás az alaphangulata, s az ezzel társuló csapdahelyzet és kelepcepszichózis a szervező élménye (Alexa 1985, 153). Egy másik tudósi vélekedés szerint a magyarok vezető rétegéből hiányzott az akkori erőviszonyok reálisabb számbavételének szándéka. Magabízó kincstári optimizmus, „nemzeti nagylétünk” ábrándja, az „államalkotó” magyar nemesi nemzet birodalom fenntartó erejébe vetett hit volt a jellemző, s nemzettudatunknak ezek a vonásai elválaszthatatlanok voltak a kelet-európai térség hatalompolitikai viszonyainak változásaitól, ezekkel együtt „a szomszéd népekkel való, elkeserítően összekuszálódott, de *nem* eleve kibogozhatatlan és fátumszerűen megváltoztathatatlan kapcsolatainktól” (Borsi-Kálmán 1986, 98–99). A foksányi akcióhoz visszatérve egy harmadik elemző a csapdahelyzet abszurditását hangsúlyozza: a nagyhatalmak szorításában és az egymásra acsarkodó kelet-európai népek gyűrűjében a cselekvés éppúgy végzetes lehetett volna, miként a nem cselekvés lett. A regény „azt a bonyolult történelmi szituációt rekonstruálja, melyben a hibás döntések kialakulnak, illetve a döntéseknek szükségszerűen hibásaknak kell lenniük” (Olasz 1985, 82). Végül a műfajra is vonatkozó, több méltatásban szóba hozott példázatos jelentésről, miszerint a dokumentumértékű, a nagypolitikai eseményeket a kiábrándító tapasztalok ábrázolása révén szemléltető mű „azokra a veszélyekre mutat rá, amelyek a különböző politikai erők örvénylésébe került elhagyott népekre várnak háborús konfliktusok idején” (Pomogáts 1985. jún. 1.).

A regény eme példázatos jellegével kapcsolatban kételyeket fogalmazott meg Iancu Laura, aki szerint a „moldvai magyar közösség történelmi eseményei fölött töprengő – történelmi regény vagy regényesített történelem nem a magyar história egészét kísérli meg értelmezni, ahogyan ezt egynémely kritikus megfogalmazta” (Iancu 2015, 97). Világos, hogy a kritikus leszűkíti a mű terét, elhanyagolhatónak ítéli Domahidy diplomáciai és légiószervezési terepét, mintegy ellentételezésül azonban beemel az elemzés keretébe két kisebb művet, a *Zöld Péter levelei a pápához* című levéltárcát (1972), illetve az *Őszi beszélgetés Klézsén* című útirajzot (1982). Ezeknek a székely puccsal való kapcsolata kétségbevonhatatlan, és nem csupán a helyszínek miatt, hanem ami lényegesebb, a csángók történelmének felvázolása, nyelvi és szokásviláguk érzékletes bemutatása okán is. E tekintetben ide vonható lehetett volna még annak a második világháború kitörésekor Budapestre került moldvai csángó magyar leánynak, Julának a története is, aki asszonykorában „énekelt álmában”, ha bántódás érte napközben: a *Jaj, de magas ég*. Sőt, e mellé emelhető a *Siratóének* is, noha az Afrikába szakadt magyar néprajztudós levele természetesen nem a csángókról, hanem olyan törzsi közösségről íródott, amely egy folyó két partjának ikertelepülésén élt, és bőséggel volt daloknak, meséknek, szokásoknak, önkifejezésük, önazonosságuk tanúsítóinak. A népzenekutató, utónézetből, azt a folyamatot láttatja, ahogy a mai katonai, militarista erők „a történelem előtti állapotok” erőszakos megszüntetésének szándékával felszámolják az ősi közösség szervezeti életét, erkölcsi és kulturális hagyományait – a folyó partján szögesdrót-kerítéssel választják el egymástól a törzset, megtiltva az éneklést. Nem azért, mert nem értik a szöveget, hanem mert a dal, a „siratóének” súlyos válságok idején is „örizni képes a közösséget. S amikor hatalmát már csak hiánya bizonyítja” (Bodnár 1975, 376).

A történetek közös eleme: a törzsi, népi, nemzeti önazonosság meghatározó tényezőinek, a nyelvnek, a szokásoknak, a vallásnak a tilalom alá vonása, a közösségi öntudat és önbecsülés roncsolása, semmibe vétele. A *Foksányi szoros* keletkezéstörténetét taglaló Cseres Tibor mégse ezekre a rövidprózáira gondolhatott, amikor egy interjúban arról a tizenöt évnyi érlelődési időről beszélt, amikor „kisregények formájában” próbálta megközelíteni az orosz–török háború két-három esztendejét (Bertha 1986, 665). Valószínűbb, hogy a Szépirodalmi

Kiadó gondozta életműsorozatának ugyanabban a kötetében megjelent filmtörténetére, a *Rokonkeresőre*, illetve szintén itt – noha más korban, a tatárjárás idején játszódik – az *Ezüstpajcára* célozhatott.

Iancu Laura előbb emlékeztet arra, hogy Zöld Péter történeti személy, alakját először Nyíró József formázta meg a *Madéfalvi veszedelem* című regényében, majd a levelei eredeti szövegét – archetextusát – helyezi el a katolikus egyház történetének lapjain, forrásként használva Domokos Mária tanulmányát (*Zöld Péter moldvai jelentései*. Ethnographia, 1998/1.) Ami kiviláglik: Csikdelne plébánosa, aki madéfalvi lófő familia fiaként az 1764-es vérengzés után a Moldvába menekült székelekkel tartott, és egy ideig ott is élt, majd sok éves börtönbeli fogság és bujdosás után latin nyelven írta meg a jelentését. Vagy inkább – mert több változata ismert – a jelentéseit, amelyek eredetileg Batthyány Ignác, Erdély püspöke kérdéseire adott rövid válaszok voltak. Az egyházi hierarchia, valamint a hitképviselő szempontjából egyaránt lényeges, hogy nem a pápa volt a címzettjük, hanem a gyulafehérvári székhelyű egyházmegye főpapja. Ő azonban csak hat évvel később számolt be VI. Piusz pápának a csángó katolikusok szomorú helyzetéről, alapul véve Zöld Péter jelentéseit, s kérve, hogy a sorra megszűnő moldvai püspökségekhez tartozó közösségek csatoltassanak az erdélyi püspöki megyéhez. Kérése meghallgatásra talán igen, teljesítésre azonban nem talált. Noha az elemzés nem terjed ki arra, hogy Cseres az archetextus mekkora és milyen tárgyú – például a hitközösségre, az imanyelvre, a nyomorúságos élethelyzetre vonatkozó – részét emelte be az elbeszélésébe, az a szövegek egybevetése nélkül is helytálló vélekedésnek tartható, hogy a hangsúly nem a jelentésekben foglalt tények, események „hű rekonstrukciójára, hanem a történeti téma aktualizálására” esik (Iancu 2015, 98). Ezt támasztja alá Zöld Péter második levele is, amely az „elsőnél” huszonkét évvel későbbi keltezésű, s azt panaszolja fel, hogy „több esedékem hever Szentséged lábainál, mindnek tárgya: iktasson engem áldozatul ama távoli Dnyeszter-parti parókiába”, Európa legkeletibb plébániájára, Csöböröcsökre, ahol valaha – ahogy ezt az első levele tudatta – tizenkét napot szolgált, ám mert annyi időn át hiába esedezett, megsemmisíti kéréseit. Paratextuális elem, lábjegyzet tudatja, hogy a „szakitólevelet” nem küldte el (sem ő, sem a püspöke) a Szentatyának, a vatikáni levéltárban nincs nyoma, a delnei plébánia iratai között találták meg.

De halála előtt hat évvel valóban szakítólevelet írt Zöld Péter? Egy kurta mondat alapján minősíthető így is, ezt pedig az után írja le, hogy a madéfalvi tömegsírőről szólt, amelyet benőtt a fű, és ezzel összefüggésben a szegény nép nyomoráról, noha „pénzzel és terménnyel és vérrel egyaránt fizet a császárnak, aki már nem is királyunk, mert kalapot visel”. Még közbeiktat egy kérdést – „Honnan tudnám, mi a Szentséged véleménye erről?” –, de csak azért, hogy nyersen, tiszteletlenül, hitbuzgalmáról, egyházi küldetéséről mintegy megfélemlítve válaszolhassa: „Nem is érdekel”. Az pedig lehet szemrehányás és lehet szembesítés is, hogy miközben szóvá teszi, Csöbörccsön „huszonkét esztendő óta nem járt magyarul beszélő pap”, zárójelben felszólítja a pápát: („Szentséges úr! Utánanézetni a vatikáni levéltárban!”). Utánanézetni, ha nem hinné el, hogy a Szent Kongregáció rendelkezéseire, melyek szerint a papok tanulják meg a nép nyelvét, „fittyet hánynak” (ehelyett, közli a lábjegyzet, a panasztevő „más, szerfölött durva kifejezést” használt). A helyzetkép: leányrablás, azaz fuzsitalás, a fiatalság oláh hiten kötött házasságai, a poros parókia, ahol egerek futkosnak, a harangok közül egy repedt hangú maradt – a kétségbeesés és tehetetlenség szélsőségeibe átcsapó hullámai a fogalmazásra is átterjednek, oxymoronban kifejezve: „a nyár is hideg”.

Az elkeseredés, a hiábavalóság tudata nagyon eltávolította a stílust – a nyelvi értelemben éppúgy, mint a viselkedését, a magatartását tekintve – az „első” levélétől. Ott „meghajtott térden állva” esedez, a szokásos záró, búcsúzó formula: „Szentséged lábai előtt hever legalázatosabb és legkisebb hűséges szolgája, Krisztus urunk nevében” – itt nincsenek köszönő vagy elköszönő szavak a pusztulás, a romlás pusztá tényeinak elősorolása végén. Pedig az íráshoz folyamodás oka igen hasonló: előbb, 1767-ben azt panaszolta, hogy Csöbörccs városában a „népek” – nyilván a székelyekre s csángókra utalt – katolikus papot nem láttak tizenhét esztendeig, utóbb, 1789-ben pedig, hogy huszonkét évben keresztül. A reménytelenség hangolta számon kérővé a kifejezés módját, korábban pedig a remény színezte szinte derüssé, békét árasztóvá. Az életrealitás jeleiként tűntek fel a nyelvi fordulatok, a múltörző szólásmódok. Például a szólótermesztésről való beszéd az egymásrautaltság belső szükségét, az „összevegyülekezünk” jó érzését is tanúsíthatja. „Kalákában megmetsződik, megfattyaztatik s megkapáltatik minden esztendőkbén, s szüret ideje elérkezvén, fürtönkint

puttonyba s taposókádba kerül – csak az hiányozhat belőle, melyet az égi tudatlan madarak elragadnak az ő csőrökkel” –, a poétikus leírás a termelés fontos szakaszára tér ki: „csántunk, csántunk vaj nyolc s tíz évekig hordókat, újakat”, a „romlott borokval” „megköpörödötteket” pedig „felgörgettük a gádon”. Ez a kedv komorodik el, amikor „májusi szellő járkált a síkságon”, komorodik el, mert Petrus Zöld hiába fordult feljebbvalójához, mondván, „Méltó Szentséged figyelmére ez a nép!”, közöny fogadta kéréseit.

Az *Őszi beszélgetés Klézsén* (alcím: néhai Petrás Ince parókiáján) riportere szintén egy szüret természeti képeire bízva érzelmi és gondolatai közvetítését, miután az 1980-as évek legelején tolmácsa, a felesége segítségével szóra bírta azt az öreg plébános-pátert, aki 1938-ban az eucharisztikus „nagygyűlésre” – azaz világtalálkozásra – Budapestre vezette a moldvai katolikusok zarándoklatát. A riportert – maga Cseres Tibor – megkérdezi, adott-e annak idején engedélyt a moldvai asszonyoknak, hogy „bizonyos Bartók Béla nevű férfiú buzdítására, falujokbeli dalokat dúdoljanak, s hogy viaszlemezre rögzítsék beszédüket és dúdolásukat”. A pap arcán a „kései bosszúság” sötétje mellett megjelenni látszik „némi mai félelem is”, s így tiltakozik, nem, nem, erről most hall először. Bartók nevét ismeri, mint ahogy Petrás Incéét is – az előbbi „a mi román zeneszerzőnk”, mondja, az utóbbit a parókia feljegyzéseiből „jól” ismeri, de nem tudja, hogy magyar volt s magyarul is prédikált. Ő viszont csak románul szokott, mert „államunk nyelve a román”. Hogy ennyi év során miért tartóztatta meg magát a magyar nyelvtől, erre nem kívánt válaszolni. Hogy az iskolában is csak románul folyik a tanítás, természetesnek tartja, szerinte a szülők maguk kérték, miután – nem tagadja, amit a riportert állít – két fegyveres milicista kíséretében végigjárta azokat a „megtévesztett híveket”, akik az ő templomi szentbeszédének megkezdése előtt átmenetek az iskolába, ahol a tanítók magyar prédikációt tartottak. Büszkén mondja, évtizedek óta a falu papja, nála jobban senki nem tudhatja, „mi teheti boldoggá ezt a népet”. Végül a szüretelő asszonyokról ejt szót, távoli katolikus faluból valók, ahol „káplánul” kezdte a lelkesi hivatást, s ahol „már csak hírből tudják, hogy eleik valaha magyarul is beszéltek”. Legvégül a kérdésre, milyen származású, röviden válaszol, lengyel, „tehát katolikus”, hozzátéve, ami magyarázkodás helyett inkább büszkélkedésnek hat: „Moldva ferences parókiái századok óta

a lengyel franciskánus rendtartományhoz tartoznak”: A riporter elcsöndesedik, helyette a méhek és darazsak zúgása hallatszik, ahogy a „tömény mustok hívására” szállnak a szobába. Ezek a szárnyas rovarok „a beszélgetőkkel alig törődtek, csak a kifelé igyekvők szédültek elnehezülten a tolmács magyarázatának örvényébe. Másokat meg az öreg plébános házsisipkáján elkenődött avas, óboros szagok csábítottak leszállásra”.

Avas szagok, szédült rovarok – az *Őszi beszélgetés Klézsén* velük aktualizál, mond ítéletet a homogenizáció és asszimiláció hétköznapi gyakorlata fölött – az elemző azonban tovább megy ennél, mondván, okunk van arra gondolni, hogy „(etnikai szempontokat előtérbe helyező) nemzet, valamint (az egyetemességre törekvő) egyház ütközőzónáján állunk akkor, amikor a moldvai magyarokról” beszélünk. Ugyanakkor szerinte egyik féltől – nemzet, egyház – „sem vitatható el, hogy jó szándék vezérli tetteit” (Iancu 2015, 100). A lengyelből lett román plébános példája bárcsak feledésbe merülne.

A *Foksányi szorossal*, illetve a rá való készülődéssel kapcsolatba hozható kisregény, a *Rokonkereső* az életműnek azok közé az alkotásai közé sorolható, amelyek a film iránt való érdeklődéséről tanúskodnak. Nádasy Lászlóval beszélgetve Cseres két csoportra osztotta a film-forgatókönyveit, noha ezt a fogalmat ritkán használta, inkább filmírásról vagy filmet írásról beszélt. Az egyik csoportba a megvalósult „filmjei” tartoznak, a *Hideg napok* előtti időkből egy rövid játékfilmje, az 1956-ban bemutatott, a háromszoros Kossuth-díjas Bán Frigyes rendezte *Zsebek és emberek* szerepel a listáján (megjegyzendő: a filmográfia íróként Timár Katót nevezi meg). 1957-ben egy Móricz-adaptáció, a Fehér Imre rendezte *Égi madár* következett, 1961-ben a *Pesti háztetők*, a regényt és a filmet, mondja, egyszerre írta, az utóbbit Kovács András rendezővel, akárcsak rá négy-öt évre a *Hideg napokat*. A filmgyár 1965-ig több forgatókönyvet és filmnovellát rendelt tőle, amelyeket mindig filmregénynek írt meg, mert számolt „a filmgyárban általában valószínű és szokásos elhullási aránnyal”. S hogy ha nem lesz belőle film, „legyen kiadható legalább könyvben”. Emlékei szerint négy vagy öt filmet írt, ami csak könyv alakban került nyilvánosságra. Ezek közül a legjobban az *Ember fia és farkasát* sajnálja. Ezt lehet, hogy „a rendezői szeszély vitte útfélre”, pedig 1956 őszét, „a történelmi szituációt őszintén”, és úgy véli, „tartós érvénnyel ábrázoló mű”, noha „ma már

nem ajánlanám, hogy film legyen belőle”, mondta 1975-ben. A következő írása, amelyen négy vagy öt rendező „kapott nagy kedvvel”, mégse lett belőle film, a *Búcsú nélkül*. Több-kevésbé hasonló sorsra jutott a második világháború végéről, a budai önkéntes ezrednek a – majd a *Parázna szobrokban* is felelevenített – harcairól szóló *Bizonytalan század*, az író szerint erről is „szeszélyek alapján s szerint” döntöttek.

Ilyen előzmények után kapta a feladatot, amit nem tudott nem elvállalni: Vámbéry Ármin, Reguly Antal és Körösi Csoma Sándor történetéből ötvözni egy olyan életrajzot, amely nemcsak hármukra, hanem általában is jellemző „a magyar keletkutatók sorsára és tragikumára” – így íródott a *Rokonkereső*. Ám ahogy megírta – meséli Nádasynek –, az senkinek sem tetszett a megrendelők közül, de neki nagyon kedves a történet, és a részletek „egyikét-másikat vívmánynak is” tekinti. A témából, úgy hiszi – és hitében csak osztozni lehet, vele együtt remélve, a forgatókönyv nincs „elveszve” –, mindenképpen színes, szép filmet készíthetnének, Üzbegisztánban, Turkméniában forgatva (Nádasy 1986, 462–465). És másutt, persze, törökországi, perzsi (iráni) helyszíneken, felkeresve azokat a filmregény elbeszélője sorolta „félelmetes-gyönyörű városokat”, Khivát és Urgens, Bokharát és Szamarkandot, amelyek mind a „hatalmas, homokba ágyazott folyam”, az Oxus, vagyis az Amu-Darja partján épültek. A teremtett természet nem csupán az európai szemnek szokatlan, egzotikus látványával hat, hanem az utazó látomásai, káprázatai által a kozmosszal, a transzcendenssel való misztikus egység alanyaként is. A teremtett világ eme színes változatossága és metafizikai gazdagsága mellett lényeges hatástényező az épített természet, környezet varázslatos, rejtelmes, kalandra csábító volta is. A történelmi tájak és terek leírása a múlt hiteles bemutatásának, megjelenítésének épp olyan fontos epikai eleme, mint a szereplők tetteinek, a velük kapcsolatos eseményeknek az elbeszélése, történetbe ágyazása. A cselekmény ideje nem esik ugyan egybe a *Foksányi szoroséval* – vagy két évtizeddel korábban kezdődik –, ám a nyelvtanító s a bej hölgyei (fog)orvoslásában fáradhatatlan Vámbéry ott is megemléttetik. S utalásokban fel-felidéződik a korszak Magyarországá, mindenekelőtt az emigráns magyarokat foglalkoztatják a haza ügyei. Ilyenek állják útját mindjárt a perzsa határon, ahol a hasiskutató (és -szívó) tisztról kiderül, hogy magyar, Laci a neve, s hogy enyedi diák volt, aki megöleli, mondván, „Te nem vagy magyar...

te székeley vagy”, mire a Resid névre hallgató Vámbéry kiigazítja: „Székely és magyar az egy”. Laci és tisztvárosa, Jenő, aki tehát szintén magyar, faggatóznak, mi újság otthon, megölték-e a királyt, azt a Ferenc Józsefet, vagy még ott él „az a gyilkos”, és mit csinál Kossuth mostanában, akkor látták utoljára, amikor Isztambulban hajóra szállt, meg is könnyezték. Reményük: összefog Garibaldival. A határon egy orvos minden erővel igyekszik lebeszélni Residet, hogy útnak induljon Ázsiába, mert „legfeljebb a halálhíre” térhet majd vissza. „A khivai kán szemében a fehér, az kém. A bokharai emír előbb megkínossa, kifaggatja, s csak aztán nyakaztatja a foglyait. A szamarkandi.. (...) Az szadista.” Képeket raknak elé, elrettentésül, rajtuk rablók állnak testektől elválasztott fejekkel, s láthatók a kivégzés mozzanatai, nyakon a kés, kézben a lemetszett fej. A *Rokonkereső* ezen a ponton a cselekmény menetét mint egy mesei hős próbatételeinek sorát jelenti be. Segítője is van, a szintén hadzi, azaz a Mekkába zarándokolt Bilál, aki mindvégig kitart mellette – és van az alkalmi ellenségei, besúgók, rablók, rendőrök, fegyveres lovasok mellett főellensége is, a jurta faluban megismert Hüszsein, egy rablott asszony, Hajdgul férje. A kalandok sorából nem hiányozhatnak a szerelmiek sem, a harminc éves karakalpak nő fiával, Temirrel menekülne a rabságból, és Residben segítségre lelne. Vadromantikus fordulatok következnek: asszonyi-női zsarolással eléri, hogy hármásban felkeressék szülőfaluját, benne azt a nagy halmot, ahol elföldelték a Hüszsein leszúrta férjét, ássák ki (az alfejezet címe: Hullaásás), és tegyék koporsóba (a végtisztességtevés szándéka vezeti a *Foksányi szoros* Domahidyjét is). Azt is akarja, hogy – az egyébként lopott – koporsót magukkal vihessék, amerre mennek. Nem viszik végül, Hajdgul tiszteletben tartja népe törvényét, hogy a testnek ott kell nyugodnia, ahol a világra jött, a világát élte. „Ne vidd magaddal csontjait, ne hozd napvilágra csontjait”, s a dárdacsonkot, amit a hasán fekvő eltemetett első férje hátából húztak ki, a koporsóba dobva búcsúzik: „Mert a holttesthez annyi köze van az élőnek, mint a repülő madárnak a földre ejtett árnyékához”. E szertartás sem hozza el azonban a kiengesztelődést – Hüszsein végül megunva asszonya makacsságát, dühében és tehetetlenségében arra szánja el magát, hogy nyilvánosan árverésre bocsátja. S túl is adna rajta, ha a licitálók között nem tűnne fel a legnagyobb ajánlattal Resid, aki mégsem lehet nyertes, mert a gyilkos férfi hirtelen egy köpenyt

vet a félmeztelenre vetköztetve szemlére bocsátott Hajdguhra, s elfut vele. A magánélet fordulataihoz tartozna, ha Resid teljesítené társa, Bilál kívánságát, s unokái atyja lenne, azaz feleségül venné a lányát. Azzal válnak el egymástól, hogy az após-jelölt a gyermekét négy évig megőrzi neki – s vele magának a reményt.

A rokonkeresésnek ezeken az útjain leginkább rokon lelkekre lelt a szunnita dervisnek öltözött Resid, akit (Vámbéry életrajzából tudható) nyelvtanár kora óta hívtak így, mert a gazdája nem tudta kimondani, hogy „Vámbéry”, ezért a derék, becsületes jelentésű Rasid nevet adta neki, s ő úti okmányaiában is ezt szerepeltette (az Effendivel kiegészítve). A próbákat fényesen kiállta, okossága, szellemessége, nyelvtudása és talpraesettsége oly annyira meggyőzte mind a kánt, mind az emírt, hogy a kémkedés gyanúját elhárítva a feje felől, még ajándékokkal is halmozták el. Minden kaland s megpróbáltatás végső soron elkerülhetetlen volt küldetése teljesítéséhez, a magyarok ázsiai nyomainak kereséséhez és megtalálásához. És az eredmény? Kinek számolhat be róla itthon az akadémián? Képzetele megsokszorozza azokat, akiknek számot adhatna, de mindegyiküknek, Eötvös Józsefnek vagy Szalay Lászlónak vagy Arany Jánosnak is ugyanazt állíthatná: „Igazából még semmi nyomot nem találtam. Csak a hasonlóságok! A szavak hasonlósága? És az elképzelt régi táplálkozás hasonlósága. Meg a sátraké. Jurta. Jurta. (...) A belső tavak és a sivatagok terein, mióta mi magyarok eljöttünk onnan, a mohamedanizmus, röviden iszlám, csaknem minden régi nyomot, szokást, írást, ábrázolást elsodort, elsöpört, megsemmisített. Ezért volt, lett volna igaza Csoma Sándornak, hogy a buddhisták szférájában kereste a maradékot. Az írott nyomokat.” Valóságos élmények és álmok képei csúsznak egymásba a záró jelenetben, a hazafelé tartó dunai hajón, ahol Resid „feltisztult szeme” táblákat lát, Újvidék és Bezdán feliratokkal például – kell-e mondani, mire célozva e helynevekkel? Mielőtt a sajátjáról egy bemutatkozni akaró útitársnak azt mondja, nem fontos, „a név semmi. Csak a nép...” És ez visszhangzik: „Csak a nép, csak a nép, az ősök erejében és ivadékaik reményében bizakodó nép...” Vámbéry Ármin útjának ez a legfontosabb tanulsága és tanítása – így róla is állítható, amit Kodolányi János regényének, a *Julianus barát*nak a főhőséről fogalmazott meg egy elemző, hogy ugyanis tulajdonképpen kicsit Don Quijote-i hős, akár utódai, Kőrösi Csoma és Reguly voltak, akik a föltételezett őshaza

helyén már csak szétfosló emlékekre leltek. Cseres regénye azonban kerüli az aktuálpolitikát, s nem vonultat fel olyan alakokat, mint a Kodolányi például Gerhardust, a német szerzetest, aki szerint a magyarok adtak Európának két szentet, s aztán úgylis elpusztulnak, a németeké lesz a jövő.

Ami a Nádasy-interjúban említett „vívmányokat” illeti, azokat a szerző szinte bizonyosan nem a mű szerkezeti felépítésére vagy egységes átformáltságára értette. A *Rokonkereső* ugyanis minden indok nélkül vált át a drámai formáról az epikaira. A szereplők nevének kiemelésével és az általuk mondottak idézésével indul, közbe-közbe iktatva, ugyancsak, mint a színdarabokban, a helyszínre vonatkozó ismereteket, utasításokat, majd egyszer csak megszűnik ez a forma, és az alakok egy elbeszélte történetben találják magukat. Vívmányként gondolhatott azonban a különböző valóságsíkoknak a képzeletbeliekkel történő, az ok-okozatiság elvét mellőző cserélésére, a tényszerű és kitalált esetek hasonló szerepbe állítására, a nézőpontoknak nemcsak a változtatására, hanem olykor az azonosíthatatlanná tételére is. A később elfogadottá, sőt divatosná lett poétikai szakszavakkal jelölve a különbséget vagy elmozdulást: a metonimikus történetalakítás mellett szinte egyenrangúként jelenik meg a metaforikus. Amit, persze, lehet a mesei elemekkel, illetve a meséléssel is indokolni. Az elbeszélés módjára, mikéntjére utaló, a metatextualitás körébe vonható betéteket viszont nem. Ezek például a látószögre vonatkoznak – „ha felröppennünk, madár módra, a színes látvány még szebb lesz” –, vagy az elbeszélői önkényre a hős megszólalásával kapcsolatban: „És azért nem adom szájába a szót, mert kábulatában csak látomásokra képes, és ezek múltjára és jövőjére jellemzőbbek, mintha okoskodni engedném, vagy akár magam okoskodnék helyette.” A valóságosság megteremtésének realista kívánalmát azonban akkor hártítja legmesszebbre magától, amikor a hőseit beszélteti, nem az ironizálásnak azzal a szándékával, mint ama próbálkozások szóba hozásakor, miszerint a „mi nyelvünk a teremtés nyelve”. A határőrök természetesen emlegethetik a radai rossebet, ám az elbeszélő azzal már felrúgja, jókedvében, a nyelvi hitelesítés formaelvét, ha Hüsszein barátját és környezetét is így beszélteti: „híttam”, „az anyja jó istenit”, „Híjta a rossznyavalya” vagy „mihánst tehetem”. Hasonló példa, amikor Khivában egy rendőrtiszt nyakon fogva Residet ezekkel a szavakkal vezeti a kán elé: „Az

angyalát! Ippeg máma felejtettem otthon a torokmetsző késemet, meg a nyúzóbicsakomat”. A fenyegetés itt játék, s talán az epikai elemek egymáshoz igazításával felszabadultan kísérletező filmregény maga is az.

BIBLIOGRÁFIA

- Alexa Károly: Színvallásra szorított történelem. *Kortárs*, 1985/10.
 Bodnár György: A dal hatalma (Siratóénekek). *Jelenkor*, 1975/4.
 Bodnár György: Kettős időben (Foksányi szoros). *Új Írás*, 1985/2.
 Bertha Bulcsu: A kamera előtt. In Cseres Tibor: *Perbeszédék és párbeszédék*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó.
 Borsi-Kálmán Béla: A Foksányi-szorosban minden csendes. *Tiszatáj*, 1986/6.
 Eszéki Erzsébet: Story vagy history. In Cseres Tibor: *Perbeszédék és párbeszédék*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó.
 Cseres Tibor: *Foksányi szoros*.
 Iancu Laura: Keleti aknák (Zöld Péter levelei a pápához, Foksányi szoros, Őszi beszélgetés Klézsén). *Kortárs*, 2015/11.
 Láng Gusztáv: Meghalt-e a romantika? *Életünk*, 1987/6. In uő: *Látványok és szövegek*. Miskolc, 2006, Felsőmagyarország.
 Nádasy László: Mit jelent Önnek a film? Filmkultúra, 1975/6 In Cseres Tibor: *Perbeszédék és párbeszédék*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó.
 Olasz Sándor: Foksányi szoros. *Alföld*, 1985/11.
 Pomogáts Béla: A történelmi regénytől az esszéregényig. *Magyar Hírlap*, 1985. jún. 1.

Napfogyatkozás, 2021
 (150 x 170 cm, olaj, lenvászon)